

מחווה הירואית בשמי הבניה

הלופטוואפה והמרד בעיראק, מאי 1941

גד פאוקר

בהתערבות פעילה ואילו דיפלומט זהיר ומנוסה כפון וייצקר המליץ להימנע מכך. סופו של דבר שהערות היטלר וריבנטרופ הועברו לביצוע מול ראשי מטה משרד החוץ בברלין.

המופתי בעיראק

בפברואר 1941 התכנס חבר קושרים, פוליטיקאים ואנשי צבא תומכי "הציר", בביתו של המופתי בכגראד והחליט על הפיכה.¹

אין לתאר את המרד בעיראק מבלי להתייחס לתרומה המכרעת של המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חוסייני. הוא הגיע לעיראק עם פמליה נכבדה באוקטובר 1939, ומצא בה מקלט אידיאלי. ראש הממשלה נורי סעיד קיבלו ברוב פאר והדר ובשורה של טקסים ושל קבלות-פנים, ההולמים גיבור. עד מהרה השכיל המופתי להפוך לדמות מפתח, כאבי המאבק הערבי. כסף רב זרם לקופתו מכל עבר (לדברי מקורות ביון בריטיים, קיבל גם 60,000 ליש"ט מהגרמנים ו-40,000 ליש"ט מהאיטלקים), והוא השתמש בו לרכישת השפעה. לרשותו עמדו העיתון "איסתיקלל" ואפילו כוח צבאי הועמד, תיאורטית, לרשותו.² המופתי השכיל לטוות רשתות השפעה ולמשוך בחוטים מאחורי הקלעים בעיקר בשני מגזרים חשובים — במינהל ובצבא. אנשי פמלייתו, ששימשו אותו קודם בארץ-ישראל ב"מועצה המוסלמית העליונה" ובוואקף, עלו ברמתם המקצועית על הפקידים העיראקים. הוא הצליח למנות פקידים ולהדיחם כאוות-נפשו, וכך הצליח להחדיר את אנשי אמונו לכל משרה ולכל משרד. כפי שהוכיחו המאורעות אחר כך, הקשר החשוב ביותר שיצר, היה עם קבוצת "מרובע הזהב",³ שבראשה עמד סלאח א-דין א-סבאג — האיש החזק בצבא, ולאומן קנאי. בין חברי "מרובע הזהב" היה גם מחמוד סלמאן, מפקד חיל האוויר.

המופתי הפך לאישיות החשובה בעיראק ובפניו התבטלו הכל, כולל הבריטים. עם זאת הקפיד המופתי להישאר מאחורי הקלעים עד למרס 1940, שבו נפלה ממשלתו של נורי סעיד.

בשנת 1930 העניקה בריטניה עצמאות מוגבלת לעיראק, ושתי המדינות חתמו על הסכם ידידות והגנה הדדית. משנת 1933 ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה פעלו סוכנים גרמנים בארץ זו, כדי לזכות בדעת הקהל שם. בראשם הציר ד"ר גרובה, "ערביסט" ידוע ותכנן בלתי-נלאה. הם קיימו פעילות תעמולתית נמרצת וענפה — תרבותית, מסחרית ופוליטית, וסייעו להקמת ארגונים פוליטיים. קציני צבא ואנשי עסקים הוזמנו לנשפיות ולמסעות לגרמניה, כדי שיתרשמו במקום מעצמתו של הרייך השלישי.

ההצלחות המרשימות של גרמניה בסוף שנות השלושים והתעמולה הגרמנית האינטנסיביות הותירו רושם עמוק על חוגי האינטליגנציה והצבא בעיראק.

לקראת סוף שנות השלושים עשו העיראקים מאמצים מוגברים להשיג עצמאות מדינית מלאה מבריטניה. אלו קיבלו משנה-תנופה בשנת 1940 על רקע המפלה הצרפתית-בריטית במערב אירופה. בפרוץ מלחמת העולם השנייה, נאלצו העיראקים לנתק את היחסים עם גרמניה, והלאומנות הערבית גברה והגיעה לשיא באביב 1941. באותה עת התפתח צבא עיראק לכדי מכשיר פוליטי רבי-עצמה.

התקדמותו של רומל בלוב אילצה את הפיקוד הבריטי להוציא כוחות מעיראק כדי להדוף את הסכנה הנשקפת מהמערב. לבריטים לא יכול היה להיות גרוע יותר, שכן הסגת הכוחות החריפה את הניגודים הפנימיים בעיראק.

בראשית 1941, לאחר התבוסות האיטלקיות, נשמעו קולות בקרב הגרמנים, כי מן הראוי להתערב במזרח התיכון, ולהפעיל את הערכים נגד הבריטים. על הרקע הזה נשלח לאזור בינואר 1941 הדיפלומט הוותיק, פון הנטיג, לגבש מדיניות חדשה למזרח התיכון. במהלך ביקורו נפגש עם קבוצות ועם אישים רבים (ובהם גם נציג הלח"י). במחצית השנייה של אפריל דן משרד החוץ הגרמני על המדיניות במזה"ת. שר החוץ ריבנטרופ ותת-מזכיר המדינה וורמן צידדו

ביזמת משרד החוץ הגרמני שיגר ה"לופטוואפה" כמי שכפאו שד שתי טייסות לסייע למרד בעיראק נגד בריטניה. המטוסים נשלחו מבסיסים ביוון. בהעדר גשר יבשתי לעיראק, נתקלו מפקדי הכוח בבעיות חמורות של הספקה, ובעיקר הספקת דלק. גודל הכוח והמשימות שביצע, לא ענו על הציפיות המופלגות של העיראקים. לבסוף חזר "כוח המשימה יונק" על עקבותיו כלעומת שבא, והכישלון נזקף, שלא בצדק, לחובת אנשי הצבא.

תצלום אוויר של חבניה

פרוץ המשבר

בשלושה באפריל 1941 אירעה ההפיכה בעיראק, שבמהלכה תפסו את השלטון ראשיד עלי אל-כילאני, ו"מרובע הזהב". בשמונה באפריל נמסרה הבטחה שבכתב מטעמו של משרד החוץ הגרמני ללאומנים בבגדאד, שבה נאמר: "והיה ויתפתח מאבק לחירות נגד בריטניה, תגיש גרמניה — אם רק תמצא את הדרך לספקו — סיוע צבאי וכלכלי ללא השהיות". זה התפרש בעליל כמתן האות להנחתת מהלומה. כפי שדיווח גלאב, המפקד הבריטי של הלגיון העברירדני, היו העיראקים בטוחים לחלוטין בסיכוייהם לנצח. בלחצו של צ'רציל, ובניגוד לדעתם של מפקדי צבא בכירים אחרים, הונחת כ-18 באפריל כוח בריטי-הודי בבצרה, כדי להרחיב את אחיזתו של הצבא הבריטי בעיראק. מועצת ההפיכה ראתה בכך ניסיון בריטי לכיבוש מלא של הארץ והפרת החוזה בין שתי המדינות. כעת ביקשה באמצעות הציר האיטלקי בבגדאד סיוע אווירי והספקת נשק. בתמורה הבטיחה, כי שדות התעופה העיראקיים יועמדו לרשות חילות האוויר של גרמניה ושל איטליה. כן הבטיחו להעמיד לרשות כוחות האוויר של ה"ציר" דלק למכביר. על הבטחה זו עתידים העיראקים לחזור פעמים רבות ללא יכולת לממשה.

הגם שההנהגה הגרמנית צידדה עקרונית בתנועת התנגדות נגד בריטניה, עיתוי התגובה החרפה בעיראק היה רע. לדעתה, רק לאחר מבצע "ברברוסה" (1941) ניתן יהיה לסייע ממש למאמצים המקומיים נגד הבריטים במזרח הקרוב. התקוממות מוקדמת מדי של הצבא העיראקי, שהבריטים היו עלולים לדכאה — עלולה הייתה לתרום לשיבוש האפשרויות הגרמניות לפעול במועד מאוחר יותר במרחב הזה. המודיעין הבריטי איתר כ-22 באפריל ריכוזים של כוחות מוטסים גרמניים בבלקן. למרות שחשדו, כי המדובר בהצנחה בכרתים, חששו, כי יעדם קפריסין וסוריה — בין היתר, כדי להגיש סיוע למרד בעיראק.

בינתיים, חרגו האירועים בעיראק במהירות מכלל שליטה גרמנית. ב-28 באפריל הודיע השגריר הבריטי, קורנוואליס, לעיראקים על הנחתת כוחות נוספים והדבר התפרש על ידם כפרובוקציה. באותו יום תבעה ממשלת עיראק ממעצמות ה"ציר" 3,000,000 דינארים עיראקיים (שלושה מיליוני ל"ש) בחודש; שכן במקרה של מלחמה עם בריטניה תפסיד עיראק הכנסות ממכס ומתמלוגי נפט, וכן כניסוי להוצאות ניכרות, הכרוכות בפעולות הצבאיות וברכישת תמיכתם של שבטי הכדואים. מיד לאחר מכן הודיעה ממשלת עיראק לבריטים, שעיראק לא תסכים שכוחות נוספים של בריטניה ייכנסו לשטחה, ופקדה על תפיסת שדות הנפט בכירכך ועל כיתורו בליל ה-29/30 באפריל, של בסיס חיל האוויר הבריטי בחבניה, 85 ק"מ מערבית לבגדאד. הכוח העיראקי, שסגר על שדה התעופה, מנה כ-9,000 חייל, ועמדו לרשותו 28 תותחים. כן הוטל מצור על השגרירות הבריטית בבגדאד. הבסיס האווירי בחבניה היה מרוחק כ-480 ק"מ מהבסיס הסמוך ביותר באזור המפרץ הפרסי, וכ-800 ק"מ מהבסיס האווירי הקרוב ביותר בארץ-ישראל. ביצוריו היו מזעריים. מסוכנת במיוחד לגבי הנצורים הייתה העובדה, שהארטילריה העיראקית שלטה על שדה התעופה מרמת סינאדיבאן הגבוהה ממנו כ-200 מטר. אם להאמין לדבריו של ג'ון מאסטרס בספרו מעבר למנדלייב⁴, שותפו העיראקים זמן קצר לפני כן בתמרון הגנה על הבסיס, ולפי בקשתם חשפו

הבריטים בפניהם את תכניות ההגנה — למקרה של התקפה גרמנית... לאור פריסת-היתר של הכוחות הבריטיים במזרח התיכון (באותם ימים נאלצה בריטניה לפנות את יוון; בצפון אפריקה התלקחו הקרבות על טוברוק, ורומל עמד בשערי מצרים), ניתן היה לצפות בקושי לסיוע נגד הלאומנים. התגוננות בכוחות שהיו זמינים במקום הייתה בכחירת צו השעה. הבריטים תגברו את חיל המצב בחבניה ב-400 חיילי חי"ר, שהועברו בדרך האוויר משועיבה⁵. פרט לכך עמדו לרשותם 78 מטוסיו המיושנים של בית-הספר לטיסה מס' 4 (הכוח האווירי היחיד, ששהה עדיין בעיראק, מאז הועברו הטייסות המבצעיות לים התיכון בחורף 1940). כך הפכו מטוסי הלימוד לכוח קרב והפצצה, שהוטס על-ידי מדריכי בית-הספר וחניכיו המתקדמים. בנוסף הועברו ממצרים ששה מטוסי "גלדיאטור" לחבניה, ועשרה מפציצי "וולנינגטון" לשועיבה. לעומתם עמדו כ-50-60 מטוסים של חיל האוויר העיראקי. בשניים במאי החליטו הבריטים, בתום יומיים של דיונים ללא תוצאות ומתוך תחושת נחיתות מצבם, לירות את היריה הראשונה: הם פתחו בהתקפה על הכוחות הצרים, שהתחזקו כל העת. צ'רציל תבע קודם לכן מהמפקד המקומי סגן-מרשל האוויר סמארט, "להכות בחוזקה", שכן במעשי האיבה העיראקיים היה כדי לסכן לא רק את אספקת הנשק הבריטי, כי אם בראש ובראשונה את מעמד האימפריה בגשר היבשתי

הערבי. בעימות שנמשך כמה ימים עלה לבסוף בידי המפקד הבריטי — תחילה בהתקפות יום ואחר כך בהתקפות לילה — לשתק את הכוח העיראקי שעל רמת סינאד-דיבאן, ובלילה ה-6/5 במאי נסוגו העיראקים ממנה. לבריטים אבדה בפעילות זו כחמישית ממטוסיהם. חיל האוויר העיראקי הותש בקרבות האוויר מעל חבניה ובהתקפות על בסיסו העיקרי, שדה התעופה "ראשיד" ליד בגדאד, ולא היה לאל ידו להגיש סיוע אווירי התקפי לקרבות. בששה במאי הוסר סופית האיום מעל חבניה, כאשר מטוסי חיל האוויר המלכותי הצליחו לבלום, קילומטרים ספורים לפני הבסיס, כוח של חי"ר ממונע עיראקי, שנע ממזרח, ולהשמידו.

החלטה על התערבות גרמנית

בינתיים ניתק כילאני את היחסים הדיפלומטיים עם בריטניה בחגובה על פתיחת הקרבות, וברזמנית פנה להיטלר בבקשה לסייע מיד. הגרמנים התבקשו לשלוח את הצייר גרובה כנציג ה"רייך" לבגדאד, ובכך חודשו דה פקטו היחסים עם גרמניה.

ממשלת גרמניה ניצבה בפני הבחירה בין אישוש במעשים את הבטחותיה ללאומנים העיראקים לבין אבדן יוקרתה בקרב הערבים. ובכל זאת, כיצד יכלו להושיט סיוע מעשי? לשר החוץ פון ריבנטרופ ולתת-המזכיר שלו, וורמן, היו אי-אלה רעיונות. שניהם היו בדעה אחת, כי יש להבטיח פוליטית את נתיב ההספקה, שבו ניתן יהיה להעביר את הסיוע הגרמני לעיראק עוד קודם שהפיקוד העליון של ה"ווהרמאכט" יעורב בעניין. אולם, נציגי ה"ווהרמאכט" הסתייגו מההצעה כיוון שמערכת הבלקן הייתה בעיצומה ולנוכח מבצע "ברברוסה" המתוכנן. אנשי ה"לופטוואפה" דחו ראשונים את הרעיון כיוון שידעו שהם יהיו אלה שיידרשו להגיש סיוע. זאת, בטענה שחסרו להם מטוסים בעלי טווח מספיק. ראש מטה ה"לופטוואפה" אמר, כי ניתן יהיה להעמיד לרשות המבצע לכל היותר כמה מטוסים JU-52 לתובלה.

בשלושה במאי נדרשו הגרמנים להחלטה. ריבנטרופ יעץ להיטלר להיענות לבקשת העיראקים, ולשלוח לבגדאד את גרובה כמי שהוגדר "המומחה שלנו לענייני עיראק", כדי שיפעל משם, ינחה את רשת הסוכנים במזרח הקרוב, ויקים מרכז, שממנו יותסס כל העולם הערבי נגד אנגליה. שכן לאור הידוע על הכוחות המוגבלים, שהאנגלים הנחיתו בעיראק עד כה, הסתמן לדעתו סיכוי גדול, "ליצור [שם] בסיס לניהול המלחמה נגד אנגליה, העשוי גם להיות ברזמנית ההכנה להבקעה הנחושה שלנו בכיוון מצרים" — סיכום שר החוץ את חוות דעתו, שהושפעה, כנראה, לא מעט מהזיכרונות מימי הקיסרות וממלחמת

העולם הראשונה. אולם, במלחמת העולם הראשונה נכשלו הניסיונות לערער באמצעים מוגבלים את עמדת הבריטים במזרח הקרוב. האם היה לכך סיכוי ב-1941? ריבנטרופ פיתח רעיונות באילו כוחות צריך ה"ווהרמאכט" לתקוף: הסיוע הטוב ביותר — כך סבר — יהיה לשלוח לשם מיד להק יירוט, או הפצצה. וברוח זו ביקש מהיטלר להנחות את ה"לופטוואפה". היטלר הסכים, אמנם, באותו יום למינוי הצייר גרובה, אבל הסתייג למדי מתביעות הסיוע. בחושבו על מערכת המזרח, נרתע היטלר מפני מעורבות-יתר, ולא יכול היה להיענות לבקשת עיראק לשגר משלחת צבאית גרמנית. אבל, היות שהחלטה האם לסייע לצבא העיראקי, שביקש לגרש את הבריטים, הייתה בלתי נמנעת, הוחלט לבסוף — לאחר שפעולות האיבה פרצו מוקדם מדי, ובניגוד לרצונו — להאריך לכל הפחות את ההתקוממות העיראקית באמצעות כוחות גרמניים חלשים. החלטה זו — כמו ההחלטה לשלוח את גרובה — התקבלה מן הסתם בשלושה במאי, אך לא יאוחר מארבעה בו; שכן באותו יום נקרא קולונל יונק מצי האוויר השלישי (LLT3) מצרפת לברלין כדי לקבל את הפיקוד על הכוחות, שהוקצו לעיראק.

זימת התיווך התורכית

בארבעה במאי ניסו התורכים, מתוך רצון לסיים מהר את המשבר, לתווך בין הצדדים. הגרמנים קיוו לזכות בפסק זמן, שיאפשר להם להוביל כוחות לעיראק במועד מאוחר יותר. הבריטים הסכימו, אמנם, רשמית לעצם התיווך, אך לא התכוונו לנהל מו"מ (שוב צ'רציל הודיע נחרצות על התנגדותו לכל ויתור). הבריטים רצו להכניע את המרד במהירות עוד בטרם יזכה לסיוע של ה"ציר". בקרב כת הקצינים העיראקים התגלעה מחלוקת חריפה האם לקבל את הצעת התיווך. המחלוקת הגיעה לשיאה בשליפת אקדח ובניסיון לרצח. השפעתו של המופתי דחפה לבסוף את כת הקצינים לדחות את הצעת התיווך התורכית.

בששה במאי תדרכו גנרל ישונק, ראש מטה חיל האוויר וגנרל פון וולדאו, ראש מטה מפקדת חיל האוויר, את יונק, לקראת משימתו. בני-שיחו הבהירו לו: "הפיהרר שואף למחווה הירואית". נאמר לו, כי יועבר לעיראק עם גף מטוסי הפצצה דרמנועיים "היינקל" HE-111 ועם גף מטוסי קרב ארוכי-טווח דרמנועיים מסוג "מסרשמיט" ME-110 ("משחיתים") כדי לסייע לכוחות ראשיד עלי. בתשובה לשאלתו הוסבר לו מה המשמעות הצבאית של "מחווה הירואית": עצם הטיסה לעיראק בתנאים הנוכחיים משמעה עזרה ממשית, ופרט לכך עתידה הפעלת המטוסים הגרמניים, לדעת הצייר בעיראק ולדעת משרד החוץ, לעזר את הערבים להילחם, ואז תתחיל "מלחמו הקודש" נגד בריטניה.

ליונק נראה הכוח המתוכנן קטן מדי, ובמיוחד לאור אי-התאמתם של המטוסים לפעולה באקלים טרופי. לדעתו, אף לא מטוס אחד משתי הטייסות עתיד היה להגיע תקין לעיראק. אושר לו להגדיל את הכוח לכדי טייסת אחת "היינקל" HE-111 וטייסת אחת "מסרשמיט" ME-110. בשום רגע לא דובר על משלוח שני להקים מלאים לעיראק — כפי שהציע שר החוץ. מבצע הבלקן אך זה הסתיים; בנוסף היו ההכנות לקראת מבצע "מרקור" (ההצנחה בכרתים) ולקראת "ברברוסה", בעיצומן. בקדחתנות של אותם הימים היו בעיות האספקה המקור העיקרי לדאגה, ומעל לכל — בעיית הדלק; אלו לא נפתרו בדיונים של יונק עם קצין האפסנאות הראשי של חיל האוויר, ונותרו — כפי שעתיד היה להתברר במהלך הזמן — נקודת התורפה של כל המבצע. בעת הטלת המשימה על יונק נידון, בין היתר, גם שם המבצע; נשקלו הצעות שונות. לבסוף, הוחלט לכוונתו — מסיבות, הכרוכות בביטחון שדה וכיוון שאי אפשר היה לצפות מראש האם יגיע ליעדו כלל — סתמית: "קומנדו מיוחד יונק" (SOJU)*.

בנוסף לאמצעים שנקט חיל האוויר, פעלו משרד החוץ והפיקוד העליון של ה"ווהרמאכט" לממש את ההבטחה להגיש סיוע. ההנחה הייתה, שניתן יהיה להושיט לעיראקים סיוע בדרך המהירה והיעילה ביותר דרך שטחה של סוריה הצרפתית. חרף העובדה שצרפת עצמה הייתה כבושה למחצה בידי גרמניה, ואילו מחציתה השנייה שיתפה פעולה עם גרמניה, נהגה גרמניה בשאלת סוריה בעדינות רבה, וזאת בשל שלוש סיבות:

א. הבטחתה לאיטליה, כי זו תהיה המעצמה הקובעת במזרח התיכון.

ב. גרמניה הייתה מעוניינת בהעמדת בסיסי הצרפתים במגרב לרשות ה"ציר" וכן הייתה מעוניינת בשימוש בנמל דק שבסנגל.

ג. היטלר ביקש להבטיח את האגף לקראת מבצע "ברברוסה", ולהגדיל את קואליציית ה"ציר" ככל האפשר, מה גם שלאחר תבוסת האיטלקים במזרח אפריקה ובבלקן נטה להעדיף במידת-מה את הצרפתים כבעלי-כרית. במהלך הדיונים הגרמניים-צרפתיים (שהתקיימו בחמישה במאי בפריס) הסכים אדמיראל דארלאן, ראש הממשלה הצרפתית, להעביר נשק צרפתי, שאוחסן מאז שביית הנשק בסוריה, לעיראק. כן הותר למטוסים גרמניים, שיהיו בדרכם לעיראק, לנחות בנמלי תעופה סוריים ולתדלק. מי שקיבל עליו את המשימה וביצעה בעילות רבה היה ד"ר רודולף ראהן (Rahn), הנציג הגרמני בוועידת שביית-הנשק האיטלקית. לכך נדרשו לו כושר

* המטוסים נצבעו בסימני ההיכר של חיל האוויר העיראקי, או שלא נשאו סימני זהויה כלל. זאת, שוב, בגלל אי הוודאות בהצלחת המבצע.

ושנים-עשר "מסרשמיטים", מחלקת תותחים קלים נ"מ 20 מ"מ (מילואים) ומטוס JU-52, שצויד במכשירי אלחוט הולמים לקיום הקשר עם מטה חיל האוויר. טייסת התובלה של קפטן רוטר אמורה הייתה להוביל את האספקה בדרך האוויר. אך היות שיכולתה להוביל דלק הייתה מוגבלת, וכיוון שאי אפשר היה לצפות שתוביל אך ורק דלק מה גם שעלולות היו להיווצר בעיות הספקה (דחופות), ניא את קצין האפסנאות של ה"לופטוואפה" להקצות לכוח שני מטוסי JU-52 מיוחדים (מטוס מעבדה, שנועד לבחון את הדלק המקומי) ומטוס שצויד במכשור להעשרת הדלק העיראקי שלא התאים למטוסים).

הפעלת הטייסות הגרמניות

זלחימה הגרמנית נפתחה, ב-15 במאי בגיחת סיור זמושה של "היינקל" במרחב רמאדי-רוטבה. זטיסה איתרה תנועה של רכב בריטי, שנע מכיוון גבר-הירדן ותקפה אותו בפצצות ובאש מקלעים. לפי התכנון, נועדה להתבצע ההפצצה הראשונה על חבניה. אלא שלפני כן הופיע ב-16 במאי בוקר מטוס בריטי במוסול, ופגע במטוס ה"היינקל" ובמטוס ה"מסרשמיט" את ההתקפה על הבסיס הבריטי ב-16 במאי ניתן היה לבצע רק אמצעות שלושה "היינקלים" וששה מסרשמיטים אשר השיגו בגיחות רבות פגיעות מבנים ובדירים. כמו כן פגעו במטוסים חונים. וך כן נפגע "היינקל" על-ידי מטוסי קרב ריטיים, ונאלץ לנחות נחיתה חירום במדבר, אבל טייסים הגרמנים ציינו לפניהם בסיפוק, כי תקפתם גרמה "נוק רב יותר" מזה שגרם חיל אוויר העיראקי בהתקפותיו בימים 2-6 במאי.

באותו יום דנו גרובה ויונק עם ראש ממשלת יראק, עם שר המלחמה ועם ראש מטה חיל אוויר. בדיון הסכימו, כי את הסכנה המאיימת על יר הבירה ניתן יהיה לבלום רק בפעולות לחימה אזור חבניה ובפעולה נגד התגבורות המוזרמות ארץ-ישראל דרך עבר-הירדן. בהניחו שיתוף צולה הולם עם חיל האוויר הגרמני כתנאי יסוד, יוזה הצבא העיראקי הצליח לכבוש את חבניה. גורך זה דרשו העיראקים בראש ובראשונה יאות מעליהם מטוסים גרמניים, שכן לנוכח התקפות החוזרות ונשנות של הבריטים "שוב אפשר לשלוט בהם". פרט לכך ביקשו להקדיש שומת-לב מיוחדת למרחב סביב חדיתא שעל ירת, שבה התפצלו צינורות הנפט לכיוון יר-הירדן וחיפה ולכיוון סוריה ולבנון, כדי נוע השתלטות בריטית והפעלה של צינור הנפט רפתי.

הכוחות הגרמניים חסרו דלק הולם, כיוון שבכירכוך יוצר רק דלק למכוניות. בכית הזיקוק המקומי נמצא מכל עירוב "לעירון" הדלק המקומי. בינתיים צריכים היו בכל זאת להחליק את מנועי המטוסים בכנון בעל אוקטן 87 ולטוס בלחץ נמוך. בנוסף לחום הגבוה זה עלה על כוחם של המנועים, שלא התאימו לפעולה במזג אוויר טרופי.

ואם לא די היה לכוח יונק, הרי העיראקים ציפו שהגרמנים יסיירו אווירית ויילחמו בכוחות הבריטיים המונחתים בכצרה ובתעלה המובילה אל המפרץ הפרסי; ימקשו את השאט-אל-ערב ויהרסו את המחפרים המפנים את תעלת השיט. כל זה עלה בהרבה על היכולת של שתי הטייסות, והיה הרבה מעבר ל"מחווה הירואית", שתקומם את הערכים נגד הבריטים. העיראקים דרשו סיוע במלוא מובן המלה. יונק היה מסוגל למלא דרישה זו עוד פחות. ההתקפה הגרמנית האווירית על חבניה הייתה אות הפתיחה לפעילות ערה באוויר של שני הצדדים. ה-RAF העביר מפציצי "בלנהיים" ומטוסי קרב "האריקאן" ו"גלדיאטור" ממצרים לעיראק; כמו כן הועברו לחבניה שני "האריקאנים" ארוכי-טווח יקרים ונדירים. מצבת הכוח האווירי הבריטי גדלה במשך חודש מאי לכדי מאתיים מטוסים ויותר, והגרמנים נאלצו להקצות את ה"מסרשמיטים" הבודדים למשימות הגנה אווירית במוסול בכירכוך ובגדאד. ב-17 במאי אבדו שני "מסרשמיטים" בקרבות אוויר, ושלושה "היינקלים" הצליחו לבצע "התקפה של ממש" על חבניה בעשרים במאי. הבסיס הנצור הופצץ ב-22, ב-25 וב-26 במאי. סיוורים חמושים לאורך כבישים התבצעו במרחבי רוטבה, חדיתא ופלוג'ה ב-17-29 במאי. ההתקפות הבריטיות על שדה התעופה במוסול גרמו להגבלת המטוסים הגרמניים — הם הוסוו בקרחות, שנוצרו בחורשות קטנות בשולי המקום, והוגנו בדירים מאולתרים מוסווים.

בעיות אספקה

נקודת התורפה העיקרית של המבצע מראשיתו הייתה המחסור באספקה. פיקוד כוח המשימה הקדיש מאמץ ניכר לארגנה בהזרמה מאתונה דרך רודוס וחלב. את הדלק תכננו להוביל בהסטה מאתונה לרודוס, ומשם דרך חלב לשדות שונים בעיראק. אלא שלא די היה בנפח התובלה כדי לענות על דרישות הכוח, שאמור היה לפעול עצמאית.

אנשי כוח המשימה קבלו מרות על שעל מטוסי התובלה מצאו לרוב אנשים וחבילות לצירות בבגדאד וצלמים מטעם הפיקוד העליון ומטעם משרד החוץ ולא חלפים, פצצות ותחמושת. ב-26 במאי עמדו לרשות הטייסות רק ארבע פצצות 50 ק"ג. גרוע לא פחות היה מצב החלפים. בנוסף, היה מחסור בצוותי קרקע. מספר המטוסים הכשירים בשתי הטייסות לא עלה על שניים, ומטוסים פגומים שימשו מקור לחלקי חילוף. ב-26 במאי נותרו רק שני "מסרשמיטים" תקינים. באותה עת נשמעה קריאתו של יונק לשלוח שבעה מטוסי "היינקל" ו-15 "מסרשמיטים" עמידים בתנאי מזג אוויר טרופי, אך היא נותרה ללא מענה.

התקדמות הכוחות הבריטיים

בתקופה 15-20 במאי בוצעו עשרים גיחות הפצצה של "היינקלים", במסגרתן הוטלו 10,200 ק"ג (172 פצצות), ו-41 גיחות של "מסרשמיטים" להזנקות חירום ולגיחות עומק. אלה היו הישגים לא מבוטלים של שתי טייסות, העומדות לגמרי ברשות עצמן, אלא שאת התקדמות הכוחות הבריטיים אי אפשר היה עוד לבלום באמצעים האלה. בעיקרון, כבר נפל הפור לרעת העיראקים עוד טרם התערבו הכוחות הגרמניים, כאשר האנגלים פרצו בשבעה במאי את המצור על חבניה. הימים הבאים צפנו עוד משברים לגבי הבריטים, אבל חיל המצב הבריטי בבסיס, שתוגבר בינתיים על ידי כוחות שהוטסו משוועיבה ומבצרה, החל כבר להתקדם לאורך הפרת ככיוון בגדאד. גם ממערב התקרבה עזרה: עוד כראשית מאי רוכזו בארץ-ישראל כוח HABFORCE (כוח חבניה) בסדר גודל חטיבתי, שהורכב מיחידות מהצבא הבריטי ומהלגיון העבר-ירדני. מתוכו יצאה שדירה ממוכנת בפיקודו של קולונל קינגסטון (כוח "קינגסקול") שכבשה באחד-עשר במאי את פורט רוטבה בלא שהעיראקים ישיכלו להתגבר על הכוחות הממונעים, המסתייעים בסיוע אווירי. צבאם — החזק בצבאות ערב, שמנה כ-50,000 חיילים — חסר בראש ובראשונה ציוד מודרני: מטוסים, רק"ם וכלים מודרניים נ"מ. הוא היה מסוגל לדכא מרידות של שבטי בדואים, אבל לא לבלום כוח בריטי. יש לציין גם את חרושת השמועות, שהגדילה את עצמתו של הכוח הבריטי כמה מונים מגודלו האמיתי.

יונק זיהה בכירור את הסכנה הבאה ממערב, אבל בגיחות הספורות של ה"מסרשמיטים" ושל ה"היינקלים" לא היה כדי לעצור את הטור הבריטי, שהגיע ב-18 במאי לחבניה. באותה מידה לא עלה בידי יונק להשיג את עזרת העיראקים להתקנת שדה תעופה בחדיתא ליד הפרת, כבסיס קדומני למטוסיו. בעשרים במאי הצליחו הבריטים בחבניה לתפוס את הגשר החשוב על הפרת ליד העיר פלוג'ה, וההישג פתח בפניהם את הדרך לבגדאד; ההתקפה הבריטית גרמה לעיראקים לסגת באותו יום, למרות הסיוע של ארבעה "היינקלים" ושל שמונה "מסרשמיטים", עד עשרים ק"מ מזרחה במרחב הלחימה חבניה-פלוג'ה. יומיים מאוחר יותר הצליחו העיראקים, בסיוע מטוסים גרמניים, לכבוש חזרה את העירה ואת ראש הגשר לזמן קצר בלבד. כבר ביום המחרת נפלו שניהם סופית לידי הבריטים.

הוכח שבסיוע של מטוסים ספורים לא היה כדי להפיח רוח בעיראקים להשיג ביצועים מיוחדים נגד הבריטים והמבצע בעיראק נועד מראש לכישלון.

במאי הגיעו בראשונה שלושה מטוסי "סאבויה" ועל סיפונם מקלעים עבור העיראקים; בכל זאת נאלצו האיטלקים והגרמנים להגיע למסקנה מפתיעה, שכל הנשק שסופק לא הובל לחזית, כי אם אוחסן לפי הנחיות מבגדאד בכירוכך ובמוסול ב-28 במאי הועברו אחד-עשר מטוסי "פייאט" איטלקיים לכירוכך לאחר שהתגברו על המכשלות שהציבו הצרפתים בדרכם, והתערכו למחרת ללא הצלחה יתירה בקרב על בגדאד.⁷

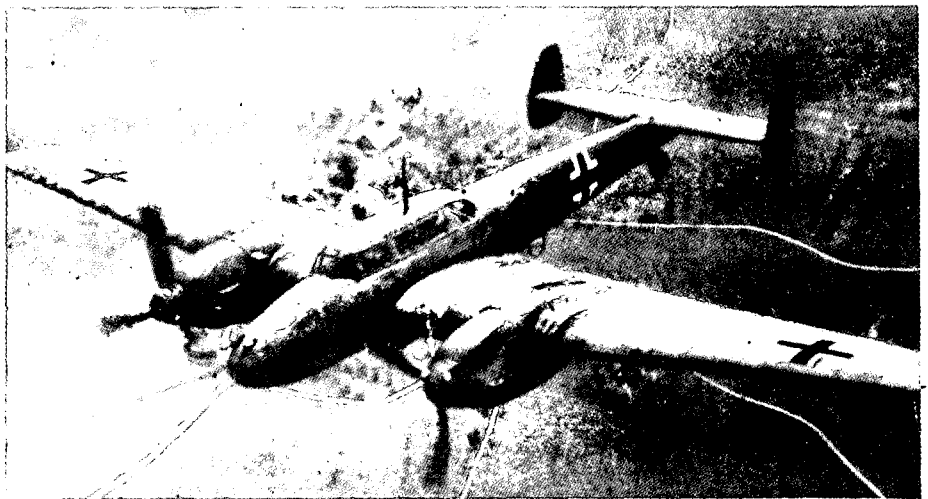
בראש ובראשונה חשובה כאן הספקת הדלק ב-19 במאי נותרו בכל עיראק 500 טון דלק למטוסים בלבד, ואלה אוחסנו בשדות תעופה מרובים, ונועדו גם לתדלק את מטוסי התובלה שתספקו את כוח משימה יונק. על כן מובנה דרישתו הדחופה של יונק לספק לו דלק מאיראן או מתורכיה. ביום המחרת הבטיח קצין האפסנאור של החיל הספקה בדרך הים התיכון. בגלל אופי הכבלי מצייאותי של הפתרון (ביום התיכון של הצי הבריטי), נפלה הצעה זו. ב-26 במאי הודיע קצין האפסנאור, שדלק יישלח מרומניה דרך תורכיה החל מה-28 במאי — כלומר, יעברו עזו 10-12 ימים טרם יגיע הדלק ליעדו.

נפילת בגדאד

ב-26 במאי קיבל יונק אישור להתייצב ב-29 בחודש באתונה בפני גנרל ישונק לדיווח ולדיון במצב. יונק המריא ב-28 במאי, לאחר שערכ קודם לכן קיבל את הסכמתם של הצייר גרובה ושל ראש ממשלת עיראק. האחרון דרש ממנו לתבוע בדיוני עם ראש מטה חיל האוויר סיוע דחוף בהמשך ליוזמה שהופגנה עד כה. יונק התקבל לשיחה עזו בשעות הבוקר המוקדמות ביום הגעתו, ולאחר מכן במהלך יום המחרת דיווח לו מאיור הנטשל קצין האג"ם, ממוסול כי המצב היבשתי בעיראק הפך קריטי, וכי ד"ר גרובה יצא את בגדאד וכי החליט להעביר את המטוסים הניתנים להעברו לחלב.

מה אירע בינתיים בעיראק?

למרות שעדיין היו בבירה כ-20,000 חיילים עיראקים, גרמה הופעתם של ראשוני החיילים הבריטים, ב-28 במאי, צפונית לבגדאד פאניקה בממשלת עיראק. משנכנסו הטנקים הבריטיים בשעות הבוקר למחרת לעיר הבירה, עזבו ראש הממשלה ושותפיו בחופזה את העיר. גם הציור הגרמני נטש, בלא לטרוח ולדרווח לכוח המשימה במוסול על המצב ועל כוונות הממשלה ביחס להמשך המאבק (כמו, המשך ההתנגדות בצפון הארץ). האירועים האלה — כמו גם העובדה שלפי דעת הכל, הוכרעה, למעשה, המלחמה עם נפילת בגדאד, ולא היו עוד "היינקהלים" שמישינו בנמצא — הניעו את מאיור הנטשל לדווח אחרי הצהריים ב-29 במאי (גם תחת רושם ש שמועות ודיווחים כחבים שנבעו מהמצב המבולבל

מטוס הקרב מסרשמיט Bf 110 C

המשבר — גנרל פלמי, ראש המשלחת הצבאית לעיראק

לאור התפתחות המשבר מאז עשרים במאי והתרשמותו הגוברת, כי לפיקוד העיראקי אין מושג ברור על מצב כוחותיו, ניסה יונק לזמן באלחוט את עצמו למטה חיל האוויר לדיון במצב הצבאי. חשוב היה לו "למנוע התלטות מוטעות על סמך דיווחיו של ד"ר גרובה". בכל זאת, איתר יונק. דווקא באותם ימים קריטיים הכיר הפיקוד הגרמני מחדש במחויבותו לעיראק. ב-21 במאי מינה היטלר את גנרל פלמי לראש המשלחת הצבאית לעיראק ("מטה מיוחד F"). יומיים מאוחר יותר חתם היטלר על הנחיה 30, המזרחה התיכון: "תנועת השחרור הערבית הנה בעלת-בריחנו הטבעית במזרח התיכון נגד בריטניה. בקשר לכך יש חשיבות מיוחדת להפחת מרד בעיראק. מרידה כזו תתפשט מעבר לגבולות עיראק, ותחזק את הכוחות העוינים את אנגליה במזרח התיכון, תשבש את קווי התחבורה הבריטיים, ותרתק חילות אנגליים ונפח אוניות אנגליות על חשבון זירות מלחמה אחרות. מהסיבות האלו החלטתי להמריץ את פיתוח הפעולות במזרח התיכון באמצעות תמיכה לעיראק. אם ובאיו צורה, אפשר יהיה אחר כך להרוס סופית את העמדה הבריטית בין הים התיכון למפרץ הפרסי, במשולב עם התקפה נגד תעלת סואץ, דבר זה עודנו בחיק האלים...". לשם כך מונחה משלחת צבאית בפיקודו של פלמי לסייע לצבא העיראקי, ולשמש כגוף פיקוד גרמני בעיראק. קונקרטי, תכנן היטלר "הפעלה מוגבלת כמותית של חיל האוויר", שפרט להשפעה ממשית בנשק אמור היה לחזק את הביטחון העצמי ואת רצון ההתנגדות של הצבא והעם העיראקים. הלאה מזה הובטחה הספקת נשק, שאמורה הייתה להתבצע, על סמך ההסכמים, שנחתמו עם הצרפתים — דרך טוריה.

לקראת המסע על בגדאד. בלא שייתקלו בהתנגדות ראויה לציון, הגיעו ביום המחרת לפרברי העיר; בשלושים במאי נכבשה הבירה סופית, וכילאני נמלט עם יועציו אל מעבר לגבול איראן. למחרת הוסכם בבגדאד על שביתת-נשק, והעוצר הפרו-בריטי חזר אל הבירה.*

מוסוליני בוחש בקלחת

החרפת המצב בעיראק הניעה את מוסוליני לפנות ב-26 במאי באמצעות גנרל פון רינטלן לפיקוד העליון הגרמני. הוא ביקש הבהרה יסודית — האם יש כוונה להגיש לעיראק סיוע סמלי או ממשי. אישית, הוא צידד בהגשת סיוע ממשי, כיוון שראה במצב הזדמנות חד-פעמית לקומם את עמי המזרח נגד אנגליה למרות ההתמוטטות בעיראק. על הסיוע הממשי נמנו, לדעתו, לאחר כיבושה של כרתים גם כיבושה של קפריסין (מרודוס). את כיבוש האי הזה, המהווה מפתח לכל המזרח הערץ כקל יותר מאשר כיבוש כרתים. קפריסין וכרתים ישמשו בסיסים אוויריים, שמהם ניתן יהיה לאיים על הצי האנגלי באלכסנדריה. מוסוליני סבר, שיש להכריע במהירות האם ניתן להגיש סיוע ממשי לעיראק; ולא מוטב להבהיר זאת לכילאני ללא דיחוי.

הפיקוד העליון הגרמני השיב יומיים מאוחר יותר בנימה מאד מרגיעה, כי אין כוונה לעשות יותר מאשר מחווה. הצלחה ראשונה הסתמנה עם העברת שלושה רבועים מהציוד המלחמתי הצרפתי, שאוחסן בסוריה, ונעשו מאמצים לפתוח נתיב הספקה דרך תורכיה.

בינתיים, שחרר ד"ר ראדן, מיופה הכוח הגרמני בדמשק, מהמחסנים שם 15,000 רובים, 200 מקלעים, ארבעה תותחים ותחמושת, ושלחם ברכבת למוסול. האיטלקים הגישו סיוע: ב-19

* מעשית, הושלמו האבדות במטוסים, אך לא הוגדל הכוח האווירי.
** בתקופה זו בועה ה"פירוד" — הפוגרום ביהודי בגדאד (אחר-שנים ביוני) תוך ניצול האנדרלומוסיה.

כי הוא נסוג עם כל הסגל לחלב. גם שדר של יונק מאתונה, שבו הביע את אי הסכמתו לנסיגה לחלב, לא מנע זאת. באותו מברק הודיע יונק על שובו בשלושים במאי לחלב עם ששה מטוסים.

באתונה הרחוקה התחולל ב-29 במאי עימות חריף בין יונק ליונק. מטה חיל האוויר, שהיה נתון להשפעת דיווחיו החד-צדדיים של משרד החוץ, זקף פחות או יותר את הכישלון לחובתו האישית של יונק. טיעוניו ביחס להתפתחות הפוליטית והצבאית בעיראק מאז 17 במאי כפי שאכן הוכח במברקיו, בדיווחיו וכיומן המבצעים — נדחו בטענה שאלה הצטדקויות גרידא. יונק הציג בתגובה להתפטר בשל חוסר האמון, וישונק הסכים מיד, אבל פקד עליו באותה נשימה לשוב לעיראק בשלושים במאי להמשך המבצע.

ניסיון אחרון

ב-31 במאי שב יונק בראש שלושה "היינקלים" וחמישה "מסרשמיטים" דרך רודוס לחלב. גיחת גישוש, ששלח מבירות בכיוון מוסול העלתה, שמפקד חדש מונה למקום וכי בן-השיח החשוב ביותר עד כה של כוח המשימה, גנרל קאזים בק, נמלט. ממשלה חדשה הייתה בשלטון וכניסת הבריטים הייתה צפויה ליום המחרת. נודע, כי ד"ר גרובה הגיע בשעה 14.00 למוסול, ולאחר שיחה עם המפקד החדש המשיך לחלב. המשך הלחימה בצפון הארץ — שבה האמין גרובה עוד בהיותו בבגדאד, וכרוח זו שידר גם לברלין — לא היה אפשרי. יתירה מזאת, כל תגבורת אווירית לעיראק הייתה מאוחרת מדי.

המצב העדיף של הבריטים השתקף היטב ביחס של הצרפתים. לא זו בלבד, שגנרל דנטץ, הנציב הצרפתי העליון, חרף תיווכו של ראהן, סירב לקבל את יונק לשיחה, אלא שגנרל ז'ואקין, מפקד חיל האוויר הצרפתי בסוריה, הפגין יחס מסווג מאוד. ערב המראתו לאתונה, קיבל יונק דיווח על כך שבהחלטה משותפת עם הממשלה הצרפתית, נקבע כי הלחימה נגד אנגליה תמשיך ותתבצע מהמרחב הסורי שבשליטת צרפת. כעת נאלץ לשמוע מז'ואקין, כי בסוריה לא ידוע דבר על הסכמים כאלה בין וישי לברלין. הגנרל התבטא ברורות עוד יותר ביום המחרת בדיון נוסף, שבו השתתפו גנרל פלמי, שהגיע בינתיים לחלב, והציר ראהן. כעת הדגיש שהתערבות חיילים גרמנים תוליך ללא שהיות לכניסתם של הבריטים, ונגדם לא יוכל הצבא הסורי לעשות דבר. ז'ואקין לא החמיץ להוסיף, כי בעתיד מוטב שהצד הגרמני יכין טוב יותר וביתר-תנופה סיוע מכפי שעשה זאת בעיראק.

הפיקוד הגרמני סותם את הגולל על פרשת עיראק

ב-31 במאי סיכמה ההנהגה הנאצית את מבצע

עיראק. בשתי התייעצויות שונות (בערב השתתף גם ישונק, שטס לשם כך מאתונה) הגיעו לבסוף לכדי הסכמה, שאי אפשר להגיש לעיראק סיוע ממשי. העמדה התורכית הקישחת בשאלת המעבר, דיווח גנרל-פילדמרשל קייטל, מונעת העברת נשק ותחמושת, שבאמצעותם צריך היה להגיש סיוע לכוחות היבשה העיראקיים. אבל, גם מבחינת חיל האוויר — לא היה המצב טוב יותר, שכן במוסול לא היה די דלק למטוסים. אמנם, המשתתפים בדיון היו כריעה אחת, שעם נסיגת הגרמנים תתמוטט ההתקוממות הערבית, אבל היטלר התנחם בכך, שלאחר שנתיים של ניהול מלחמה מוצלחת ניתן לראות במפלה כזו פגם אסתטי בלבד, והוויתור על עיראק נראה היה בעיניו קל יחסית.

"סוף סוף הרי אינני ערבי, והערבים אינם גרמנים", אמר. בכך הגיע הקץ המהיר והלא מכובד לסיוע לעיראק. לגרמנים אבדו 21 מטוסים לעומת 28 מטוסים בריטיים שאבדו. בכל זאת, מותר להערך, כי אבדנם היה קל בהשוואה לאבדן היוקרה, שכרוך היה במפלה הגרמנית במזרח הקרוב.

הערה לסיכום

נראה בעליל, שבצד הפוליטי היו דיעות מוטעות ואופטימיות מדי ביחס לכושר העמידה של העיראקים וביחס לכושרם לפקד על כוחותיהם. צבא עיראק לא היה מוכן, ונחל כישלון חרוץ. לכך נוסף חוסר תיאום בהנחת המהלומה העיראקית עם הגרמנים: זו הופעלה בטרם זמן, וקודם שהוכן סיוע. מוקדם מדי משתי סיבות: היטלר רצה להפעיל את תנועת השחרור הערבית נגד האימפריה הבריטית רק לאחר "ברברוסה", ופרט לכך הכוחות הגרמניים בדרום מזרח אירופה

שהתאימו להגשת הסיוע לעיראק, היו כתכונה לקראת מבצע "מרקור". היטלר היה עסוק יותר מדי בתכניות מרחיקות-לכת במזרח, מכדי שיהיה מסוגל להפיק רווח ממשי מהמצב הנתון, או להחליט לנצלו בנחישות. במשך הקרבות בעיראק היו מטוסי הקרב, ומעל לכל יחידות התובלה של ה"לופטוואפה", עסוקים לגמרי בענייני כרתיים; וכאשר נפל האי כבר נפל הפור בעיראק.

הצעדים של הפיקוד הגרמני הושפעו מהרצון הפוליטי להגיש סיוע לעיראק, תוך הגזמה בהערכת יכולת העמידה הצבאית-פוליטית של העיראקים. בצד הצבאי ביקש הפיקוד העליון הגרמני להוכיח רצון טוב, ותוך כך המעיט בהערכת הצורך בזמן, בכוחות ובטווח. באופוריה אחר ההצלחה המזוהיה במערכת הבלקן כשלו אל תוך מבצע, שמביני-דבר בחיל האוויר לא ניבאו לו בלאו הכי הצלחה. למרות שהיטלר דיבר על "מחווה הירואית" בלבד — הערכים ציפו לסיוע כמלוא מוכן המלה. ראשיד עלי אל-כילאני, כת הקצינים והמופתי לא ידעו על מבצע "ברברוסה", העומד בשער, והניחו כי גרמניה מתכוונת לסייע להם במלוא עצמתה, שאותה הכירו מניצחונות ה"והרמאכט" עד כה.

"מלחמת משרד החוץ" צוינה ב"לופטוואפה" כמופת להכנה בלתי מספקת ולאי הכרת המצב הכללי, ולבסוף נזקפה לחובת הכוחות, שפעלו בשטח. את הסוף ניתן היה לחזות מראש: הטייסות נאלצו להסתדר בכוחות עצמן בסביבה זרה לחלוטין ובמדינה מפגרת טכנולוגית, לכן, לא יכלו לקיים יכולת קרבית לאורך זמן. התשת החומר הייתה הקץ לאפשרויות הפעולה. אולם, בנסיבות הנתונות יש לראות את הפעלת הכוח האווירי כהישג ראוי לציון.

כמידת הכישלון הגרמני כן מידת ההצלחה

חיילים עיראקים כשדה התעופה במוסול בעת הגעת המטוסים הגרמנים

הבריטית. מעמד האימפריה במזרח הקרוב התקיים, וזאת בתקופה שבריטניה נחלה אך מפלות בכרתים ובלוב. היטלר, כך חרץ צ'רצ'יל, שטט מידי "הזדמנות לזכות במזרח במלקוח רבי-ערך במחיר מצער".⁸ אין ספק, יש לזקוף הצלחה זו לזכות נחישותו של צ'רצ'יל. כן חשובה כאן ה"אניגמה", שפענחה את תשדורות חיל האוויר הנאצי. פענוח התשדורות גילה לבריטים את היקפו הקטן יחסית של הסיוע הגרמני. כמה שבועות מאוחר יותר יכלה בריטניה לזקוף לזכותה הישג רבי-ערך כשהשתלטה על שטח המנדט הצרפתי בסוריה, וכך נמצאו בשליטתה כל חוף מזרח הים התיכון וגם הגשר היבשתי למפרץ הפרסי ולשדות הנפט שלו, והדבר היה צריך להרחיק את תורכיה מהברית המקווה עם גרמניה.

"מלחמת משרד החוץ" בעיני ה"וההמאכט"

ביקורת עצמית חריפה משותפת לקציני ה"וההמאכט", שבחנו את פרשת הסיוע לעיראק.⁹ גנרל האלדר, הגדיר אותה כ"שיעור במחול" וכדוגמה "כיצד אין הדברים צריכים להיעשות". גנרל ווארלימונט ביקר את חוסר הארגון ואת העדר הדיווח ההדדי בין זרועות הצבא הגרמני עצמו. שניהם מציינים גם, כי המודיעין היה כושל. מבחינה מבצעית ציינו כל המבקרים את האיחור הקריטי בעיתוי הפעולה ואת העובדה שלא היו התנאים החיוניים לפעולה צבאית.

חריפה במיוחד היא הביקורת של הגנרלים על הדרג המדיני: גנרל פלמי טען, כי הסיבה העיקרית לכישלון היה קוצר הראייה של הדרג המדיני. לדבריו, צריך היה להגיע להסכם עם עיראק עוד טרם החל המרד. גנרל האלדר טען, שהיטלר התעניין מעט מדי בנושא.

לביקורת הקשה על הערבים שותפים רוב הגרמנים. הססנותו של כילאני בשלבים הקריטיים מחד גיסא ואי יכולתו של צבא עיראק מאידך גיסא ומעל לכל – חולשתה הכללית של תנועת השחרור הערבית, מודגשים מאוד. חריפה במיוחד ביקורתו של קצין המודיעין (ה"אבווהר") וילהלם קולהאס, אשר נמנה עם כוח החלוץ של גרובה לעיראק. הוא כינה את כל הפרשה "פטה מורגנה" ו"הרפתקה". לדבריו, "אצל הערבים היו הרבה דברים על הנייר בלבד, ולא היה להם רצון לחימה במשמעות הגרמנית".

לקח לישראל?

לפי דיווחי העיתונות הזרה, סייעה ישראל לשלושה גורמים במרחב – לכורדים בעיראק, לנוצרים בלבנון ולתנועת "אניה-אניה" בדרום סודן. לפיכך, אפשר אולי ללמוד לקחים מפרשת הסיוע הגרמני למרד בעיראק בשנת 1941. הגרמנים למדו – ואפשר שזה לקח, שגם

עלינו ללמוד מפרשת הסיוע לנוצרים בלבנון – שאין לסמוך על ה"ערביסט" בעיניים עצומות – כיוון שהוא עלול ללכת שולל אחר גורם זה או אחר, ולהטעות ביחס לעצמתו של המסתייע ולנחישותו. לכן, חיוני – לדעתי – להצליב מקורות מידע שונים.

לקח שני – בהעדר גשר יבשתי אל המסתייע, עלול להתעורר הצורך בעזרה של גורם שלישי, והדבר עלול להכשיל את מבצע הסיוע. התלות ברצון הטוב של אותו גורם מסכנת את הגשת הסיוע לאיין-ערון. ניתן לקבוע, שסירובה של תורכיה להחיר העברת כוחות ואספקה לעיראק היה אחד הגורמים העיקריים לכשלון הסיוע למרד.

לקח שלישי – המסתייע עלול להודק לעזרתן דווקא בשעה שהנך עסוק מעל הראש בעניינים אחרים. לכן, מן הדין לנהוג זהירות יתירה בהכטחת סיוע, שאם לא כן אתה נמצא בדילמה – לממש הבטחותיך ולהסתכן בפיצול כוחותיך, או לאבד יוקרה ואמון.

אחרית דבר

ד"ר גרובה לא שילם את המחיר על טעויותיו. למרות שהוא זה שדחף יותר מכל אחד אחר למעורבות גרמנית בעיראק, הוא התקבל בחזרו לגרמניה כגיבור.

המופתי הצליח לברוח לאיראן (תוך שהוא נוטש את פמלייתו), והגיע לכסוף לברלין. טובל בכסף, התנחל בפרבר מפואר בפאתי ברלין. שם הקים את ה"משרד הערבי", שממנו הפעיל רשתות ריגול ותעמולה ברחבי העולם הערבי והמוסלמי. בשלהי המלחמה התקרב מאד אל ה"אס-אס", העביר את משרדו למטהו והיה מעורב בהקמת דיוויזיית החי"ר ההררי מס' 13 של ה"אס-אס" מקרב מוסלמי יוגוסלוויה. כל העת פעל המופתי בתקווה להשיג תמיכה נמרצת ומפורשת מהגרמנים בעצמאות מדינות ערב. בערב פלישת בעלות הברית לצפון אפריקה, העביר המופתי אתראה מדויקת על עיתוי הנחיתה ועל היקפה, אך הגרמנים – למרבה המזל – לא התחשבו באתראה זו.

ראשיד עלי אל-כילאני שנמלט לברלין התחרה אתו על תואר המנהיג הערבי הבכיר בחסדי הגרמנים.

מוסוסים גרמניים הופיעו בשמי עיראק שוב בסוף שנת 1944. הפעם הצניחו סוכנים של ה"אס דה" בתל עפאר, כנראה במטרה שיפעלו בארץ-ישראל. הם והסוכנים הגרמנים, שהוצנחו באזור יריחו באותה תקופה, נלכדו בידי הבריטים.

הערות

1. במרד ראשיד עלי היה פרק ארץ-ישראלי: דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, נשלח על-ידי המודיעין הבריטי כראש חוליית חבלה של אצ"ל לפוצץ מאגר דלק מוזקק במכאונת כנרת, שבו

השתמשו הגרמנים לתדלוק מטוסיהם. אחר כך שנתה המשימה, והחוליה עסקה באיסוף מודיעין באזור חבניה, וכאן נהרג רזיאל בהפצצת "היינקלים" גרמניים. דוד ניב, מערכות אצ"ל, עמ' 77-72.

2. דו"ח המודיעין הבריטי מיום 1.12.1941 "The Ex-Mufti's Role in the Revolt in Iraq".

3. "מרוכע הוזה" על שום דרוגות ארבעת הגנרלים, שנמנו עליו. מעבר למגדלי, מערכות, 1984, עמ' 32.

4. הכוח הבריטי-הודי, שנחת בצורה, לא יכול היה להגיע בדרך היבשה לחבניה בשל עונת השטפונות.

5. בריעבר, הבריטים אכן העבירו (באמצעות השגריר האמריקני בכירות) אזהרות לממשלת וישי לכל תחיר נחיתה מטוסים גרמניים בסוריה, שאם לא כן צפויים יהיו שדות התעופה להפצצות.

6. על כישלוננו של הצבא העיראקי בכל הרמות מעידים דיווחיהם של הכותבים העיראקים, שאינם חשודים בנישה ביקורתית ומוגזמת לגבי פרשת המרד (כך ח'דאר, סבאעו, מחמוד אל-ד'רה ואחרים). העיראקים טענו כלפי ה"ציר", כי הנשק שהועבר מסוריה לא היה כשיר לשימוש. הסיוע לא היה מספיק, ראשיד אל-כילאני טען, כי הוזה שהובטח לו לא הגיע לידי.

7. יונסן צ'רצ'יל, מלחמת העולם השנייה, ספריית מערב, 1975, עמ' 232.

8. דו"ח האמריקני MS/P-207 המבוסס על עדויות הגנרלים הגרמנים.

ביבליוגרפיה

א' גרהאם "אנשי האסטרטגיה העיראקים בקרבות חבניה: מערכות, ט"ו"ז (מאי-יולי 1943).

ל' הירשוביץ הרייך הגרמני והמרד הערבי, עמ' 146-168 ספריית פועלים, 1965.

י' כרמון, מופתי ירושלים, חאג' אל-ח'וסייני, וגרמניה הנאצית. בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1987.

Schroeder B.P., "Deutschland und Der Mittlere Osten Im Zweiten Weltkrieg" 1975, pp. 78-141.

Karl Gundelach, "Die Luftwaffe in Irak 1941 – Eine Episode Aus WK II" "Truppenpraxis", Apri-Mai 1984, pp. 273-278, 349-353

Hinsley F.N., "British Intelligence in World War II, Part I, 1979, pp. 409-425.

Sayed Alt El-Edroos, "The Hashemite Arab Army", Amman 1970, pp. 222-425.

Playfair T.S.O., The meditenenean and the Middli East, in History of The Second World War, London 1956.

Woodwar L., British Foreign Policy in The Second World War. Part I, 1970, pp. 564-581.

22. אריסטו: אתיקה (מהדורת ניקומאכוס), תרגום של יוסף ג' ליבס, הוצאת שוקן, 1973, עמ' 16. ראה גם מטפיסיקה, ספר א', פרק ב', סעיף 1.

23. ראה את מאמרי "ובקש חוכמה וחשבון" והלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים", אשר הוצרכו לעיל, וכן את "הלוגיקה של הערכת מודיעין", מערכות, מס' 292-293, מרס-אפר' 84, עמ' 84-88. הנושא נידון בהרחבה במיוחד במאמרי "הפילוסופיה של המודיעין: הלוגיקה של תהליך ההערכה" המופיע במודיעין ובטחון לאומי, בעריכת א' קובר וצ' עופר, הוצאת מערכות, 1987.

24. מבוסס על טבלה מס' 20 כנספס מס' 17 אצל: Q. Wright: A Study of War, Uni. of Chicago Press, 1971, p. 163.

25. כעניין זה ראה את פרק 5 בספרו של פולר The Conduct of War of War במיוחד את פרקים 7-5 בספרו Armament and History, Scribners, 1945. כילוגרפיה נוספת ודוגמאות חשובות אחרות ניתנות בהערה מס' 7 למאמר של פרופ' מ' הנדל: "Clausewitz in the Age of Technology", ibid. אצל מ' הוואר, שם, עמ' 107-128.

26. R. Aron: Clausewitz: Philosopher of War, Routledge & Kegan Paul, 1983. (הספר הופיע במקור בשם: R. Aron: Clausewitz, Gallimard, 1976) ראה גם את עור גת: מדיניות ומלחמה בהגות הצבאית המודרנית, הוצאת מערכות, סידרת "מרכז כוכב", 1984, נספח א'.

27. בנושא זה עסקתי בהרחבה בחלק IV של תיזת הדוקטורט שלי: "סינתטי-אפיוורי ביישומו: פתרון לבעיית נתוני החוש, אוניברסיטת תל-אביב, 1987.

28. הגדרה זו היא ג' רסה "משופרת" של הצעת לידל-הארט שהוזכרה לעיל, שבה הושם דגש על "המשאבים" ולא דווקא על ה"אמצעים" הצבאיים. מעניין, כי לידל-הארט הגיע להגדרתו מתוך ביקורת הפוכה לחלוטין מזו שלי: הוא מבקר את קלאוזוויץ על כי הוא פותח פתח רחב מדי למערכות הדרג הצבאית כמה שצריך להיות נתון לשיפוטו של הדרג המדיני בלבד, והוא מאשים את קלאוזוויץ ב"שטשטוש ההבחנה בין האסטרטגיה למדיניות" (אסטרטגיה של גישה עקיפה, שם, עמ' 327). לדעתי, ביקורת זו של לידל-הארט יסודה בטעות. נוסף על כך קיים, כמובן, גם הגורם של "איכות האדם" (מורל, אומץ, מוטיבציה, מנהיגות וכו') כמרכיב בעוצמה

הכוללת, אולם נושא זה נידון בהרחבה ובעמקות רבה על-ידי קלאוזוויץ ואין בידי להוסיף לו. עם זאת אני נוטה להסכים עם קלאוזוויץ, כי גורם "איכות האדם" הוא במידה רבה "נתון" אשר קשה לשלוט בו ואין ביכולתו לפנות, במישור האסטרטגי, על נתיבות גדולה ככוח "פסימי".

30. ראה את מאמרי: "הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים", שם.

31. כישלון ההתרעה במלחמת יום הכיפורים הוא גם המפורסמת ואף זכה ליוערת חקירה במלחמת יום הכיפורים רבים בעיתונות המקצועית. לדעתי, עיסוק ייתר בהתרעה מחפה על כישלון חמור הרבה יותר שהיו לו השלכות אסטרטגיות במלחמת יום הכיפורים (לפחות על פעולות של חיל האוויר והשריון): הכישלון במבצע הכוח הישראלי אשר נבע מחוסר הבנה של משמעות המידע שהגיע על הצטיידות האויב בטילים.

32. מבוסס על מדרש חז"ל: "אין הקדוש ברוך הוא מכה את ישראל, אלא אם כן בורא להם יופאה תחילה" (מגילה י"ג). פרט פיקטי מעניין: בין מקימי המחלקה ומיסדיה נמנו סר לורנס אוליפנט (אשר למרות היותו נוצרי פעל ליישוב יהודים בארץ-ישראל ואף התיישב על הכרמל) והארכיאולוג (אחר כך גם סר וימיג'ירג'ל) צ'רלס וילסון, אשר חפר הרבה במצבות ישראל וביירושתו (ואשר על שמו נקראת קשת וילסון, שחיברה כימי בית שני את הרהיבת אל העיר העליונה). מחברו, כי חלק נכבד מן המחקרים והסיוורים שביצעו אישים אלו היה בחוקף תפקידים במודיעין הבריטי:

34. מובא אצל Christopher Andrew: Secret Service, Heinemann, 1985, p. 11. הספר נוסק בהיסטוריה של הקמת קהילת הביון הבריטית, והנתונים בפיסקה זו לקוחים, רובם ככולם, מספר זה.

35. ראה כעניין זה את מאמרי "ובקש חוכמה וחשבון", שם, עמ' 51-52.

36. סוף-טסו, שם, עמ' 19. סוף-טסו החכוך, כמובן, להטעיה בתחום התמרון.

37. ספרה של החיידה למודיעין מדעי בבריטניה מתואר בצורה מאלפת על-ידי מי שהקים את היחידה ועמד בראשה במשך כל המלחמה. ראה — ר"צ ג'ונס: מלחמה סודית ביותר, הוצאת מערכות, 1984 (נרדס במקור ב'1978).

38. הכינוי "מלחמת המהגנטיס" נבחר, כאמור, על-ידי ההיסטוריון מיילק הווארד כדי לתאר את המלחמות המודרניות שאם מלחמת העולם השנייה, אשר עליהן הוא אומר: "המלחמה באוויר, כמוה כמלחמה בים, והפכה לתרגיל מתוחכם להפליא בכושר המצאה טקטי וטכני, שבו היו הלוחמים המקצועיים

תלויים במומחיותו של המדען לא פחות מכפי שהיו תלויים במיומנותם שלהם בביצוע המשימה" (שם, עמ' 143).

39. הטרם: "בעולה מוקדמת, התנהגות שיש בה משום תגובה לגירויים העתידיים לבוא" (מילון אבן-שושן).

40. התרגום של J.J. Graham, On War, עמ' 210.

41. סוף-טסו, שם, עמ' 77 (ההדגשות שלי).

42. פרידריך הגדול: שם, עמ' 66.

43. גם כעניין זה ראה את מאמרי "הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים", שם. הנושא של "צפיית מהלכי האויב מראש" (ושילוב המודיעין בתחית כוח) הוא בעייתי ביותר ובמחודדולוגיה שלו עסקתי במאמרים הנזכרים בהערה מס' 23 לעיל.

44. סוף-טסו, שם, עמ' 38.

45. בכוננו תחילה נמנעתי במאמר זה מלעסוק בשיקולים מוסריים בתורת המלחמה וצימצמתי את הדיון להיכטים של בניין הכוח ושל פעולתו בלבד. אולם אין זאת אומרת כי אני חושב שניתן להפריד בין ההיבט הצבאי להיבט המוסרי. להיפך, לדעתי יש מקום מרכזי לשיקולי מוסר ברמת העל של האסטרטגיה. אם נשמש כמנתחי של אריסטו, שקבע, כזכור, כי החוכמה המדינית גבוהה יותר בהירארכיה מן החוכמה האסטרטגית, נאמר כי מעמדה של חוכמת המוסר גבוהה יותר ממעמדה של החוכמה המדינית.

46. לידל-הארט, שם, עמ' 344. לידל-הארט מונה גם מספר עקרונות נוספים (כמו עקרון המטרה), אשר אינם נובעים דווקא מן האסטרטגיה של גישה עקיפה.

47. הניתוח שהובא במאמר זה מצדדי, בסופו של חשבון, את רתיעתו האינסטינקטיבית של לידל-הארט מקלאוזוויץ. אפילו אם צודקים מבקרי של לידל-הארט בטענתם, כי לא קרא את קלאוזוויץ בעיון, ברור מן הש. חוור הלוגי (שכובע במאמר זה) של הנתחות ועמדות בבסיס משנתו של קלאוזוויץ, כי הנחות אלו מנגודות בתכלית היסוד להנחות היסוד של לידל-הארט, וכי הנחתיו של לידל-הארט מתאימות יותר למציאות הטכנולוגית המודרנית.

48. סוף טסו, שם, עמ' 65.

49. שקספיר: המלט, מערכה ד', תמונה ד' (תרגום של אברהם שלונסקי במחוזות, כך שני, הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים, 1971, עמ' 140).

ומוראל — וכן בהשפעת ערך המבטא את האיכות (אפקטיוויות-הלחימה), השונה מעם לעם. אולם עצמה (Power) לדעתו היא "פוטנציאל" בעוד כוח (Strength) הוא השינוי שחל בפוטנציאל זה לטוב ולרע בתוקף התנאים הריאליים. מכאן שנוסחת דפווי: עצמה = כוח (כמות אש) x תנאים (גורמים משפיעים) x אפקטיוויות (איכות) — המהווה כתמצית את ה"תיאוריה" שלו או הוא לומר — הפרשנות שלו לתורתם של קלאוזוויץ ופולר — מעוררת, לפחות בעיני, ספקות רבים.

"תיאוריית-לחימה", כזכור, היא הכללת עקרונות-יסוד המסבירים תופעה ומאפשרים יציוב תורה שימושית לצורכי תכנון וניהול מוצלח של לחימה. האמנם כזו היא התיאוריה של דפווי?

דפווי ועמיתיו טוענים שעמדו בכל הדרישות זבאות לפיתוח תיאוריה של לחימה:

א. הגדירו את מרכיבי הלחימה, תהליכיה הקשר ביניהם.

ב. תיארו את כל אלה.

ג. מדדו את כל אלה (פימתו ושיקללו).

דפווי ועמיתיו טוענים גם שעשו את שעשו בדרך קלסית, היינו ביצעו "תצפית" (למדו

לקחי-קרבות), איתרו גורמים ומשתנים משפיעים, צברו מידע וניתחו אותו (לפי מרכיבים, תהליך, יחסים וקשרים), פיתחו תפישות (איכות או אפקטיוויות-לחימה, התשת כוחות, הפתעה, חיכוך, מכפילי-כוח, דיכוי על-ידי אש ועוד), הציגו השערות ובחנו אותן. לאור הנוסחה דלעיל ומצאו כי היא עונה לדרישות ועומדת במבחן. אולם אפילו אם אין סיבה להטיל ספק בטיב המתודה המדעית שבה פיתחו דפווי ועמיתיו את המודל לשיפוט כמותי שלהם, הנה יש סיבות רבות להטיל ספק לא רק בחלק מממצאיהם, אלא, כאמור, במודל עצמו, שלא לדבר בנוסחה המייצגת אותו. זאת ועוד — לדעתי צריכה הבנת תופעת המלחמה להיעשות בדרך שונה לחלוטין. אנו זקוקים קודם כל למודל שיבטא את מהות הכיטחון הלאומי, אחריו — למודל שיבטא את מהות המלחמה ורק אחר-כך למודל שיבטא את מהות הלחימה בתחום הצבאי. לראיה: דפווי, עם המודל שלו, אינו יכול להסביר, למשל, מדוע הפסידה ארה"ב את המלחמה בוויטנאם, וישראל — את המלחמה בלבנון, למרות שאותו מודל מוכיח לכאורה שהפעור האיכותי הולך וגדל לטובתן.

דפווי יכול אמנם לטעון שארה"ב וישראל

הפסידו במלחמה, אך ניצחו בקרבות — היינו בלחימה שאותה ביקש המודל שלו לייצג; אך אם כך מדוע קרא לספרו: "הבנת מהותה של מלחמה"?

המשך מעמ' 44

44. יגאל ידין, "קביעת דפוסי צבא ההגנה לישראל", אצל יעקב ארו ואילן כפיר (עורכים), צה"ל בחילו — אנציקלופדיה לצבא ולביטחון, כרך 1 — צבא וביטחון א' (1948-1966), תל-אביב, 1982, עמ' 68.

45. "יש מקום לתמוה אם בן-גוריון, לבד אולי מהתלהבות רגעית, שקל את הדבר כרצינות" (שיפטן, שם, עמ' 98).

46. ראה מאמרי, "יומן המלחמה של דוד בן-גוריון כמקור היסטורי למלחמת העצמאות", "קתרדה" חוברת 43, ירושלים, מרס 1987, עמ' 173-192. שיפטן העיר על חשיבות היומן לרבות "סדר העדיפויות של המלחמה" (בספרו, עמ' 137-138), אבל סבר שבן-גוריון "נזרר שלא לכלול בהם [כיוצא] בדברים שבוחר להסתיר אף מכותב תולדות העמים" (שם, עמ' 137, הערה 15).

47. שיפטן מניח, כדבר המובן מאליו, ששטח שייכבש בידי צה"ל יישאר בשליטת ישראל, ואינו מהרהר באפשרות שהסדר מדיני לא יספק את העצמה ואת ההישג של צה"ל בלבד (ראה, לדוגמה, ספרו, עמ' 238-239). בדונו בכיבוש העיר העתיקה בירושלים, גורס שיפטן, כי מי שחושב שבן-גוריון רצה לכבוש אותה, מייחס לו "קהות מדינית" (עמ' 81; והשווה דבריו על "המימנות מדינית" בעמ' 155). זאת, כיוון שלא הניח אפשרות של מסירת חלקי העיר, לאחר כיבושה, לממשל בינלאומי או יידין, בעקבות הסדר מדיני.

48. ב-1949 העלה בן-גוריון בפני ועדת הפיוס הצעה שישראל תחבל את הרצועה, על פליטיה, כתרומה לפתרון בעיית הפליטים.